अध्याय 9: अतिथिदेवो भव

विषय-सूची

10 प्रश्नावली · 36 प्रश्न

प्रश्नावली 1	पाठस्य आधारेण अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखन्तु ।	6 प्रश्न
प्रश्नावली 2	पाठस्य आधारेण अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि पूर्णवाक्येन लिखन्तु ।	6 प्रश्न
प्रश्नावली 3	अधोलिखितानां वाक्यानां प्रश्न-सूचक-वाक्यानि लिखन्तु । यथा – लेखनी अत्र अस्ति । → लेखनी कुत्र अस्ति ?	5 प्रश्न
प्रश्नावली 4	उत्पीठिकायां किम् अस्ति ? किं नास्ति ? इति चित्रं दृष्ट्वा लिखन्तु ।	1 प्रश्न
प्रश्नावली 5	रेखाचित्रं दृष्ट्वा उदाहरणानुसारं (अत्र / तत्र / सर्वत्र / एकत्र) वाक्यानि लिखन्तु ।	4 प्रश्न
प्रश्नावली 6	भोजनशालायां किं किम् अस्ति ? इति पञ्चभिः वाक्यैः लिखन्तु ।	1 प्रश्न
प्रश्नावली 7	अधोलिखितेभ्यः वाक्येभ्यः अव्ययपदानि चित्वा लिखन्तु ।	5 प्रश्न
प्रश्नावली 8	उदाहरणानुसारं कः कुत्र अस्ति ? कुत्र नास्ति ? इति लिखन्तु ।	1 प्रश्न
प्रश्नावली परियोजना	परियोजनाकार्यम्	2 प्रश्न
प्रश्नावली अतिरिक्त	पठित-अवबोधनम् (अतिरिक्तः अभ्यासः)	5 प्रश्न

प्रश्नावली 1 — पाठस्य आधारेण अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखन्तु ।

प्रश्न 1

(क) राधिका कथं चलति स्म ?

हल

एकपदेन उत्तरम् — राधिका उत्साहेन कूर्दमाना चलति स्म ।

उत्तर: कूर्दमाना

प्रश्न 2

(ख) गृहे कति अतिथयः सन्ति ?

हल

माता, द्वौ पुत्रौ, द्वे पुत्र्यौ च — मिलित्वा पञ्च अतिथयः सन्ति ।

उत्तर: पञ्च

प्रश्न 3

(ग) कां दृष्ट्वा शावकाः भीताः न भवन्ति ?

हल

राधिकां दृष्ट्वा शावकाः भीताः न भवन्ति ।

उत्तर: राधिकां

प्रश्न 4

(घ) मार्जार्याः कति शावका: ?

हल

मार्जार्याः चत्वारः शावकाः सन्ति — तन्वी, मृद्वी, शबलः, भीमः च ।

उत्तर: चत्वारः

प्रश्न 5

(ङ) राधिका मार्जार्यै किं ददाति ?

हल

राधिका मार्जार्यै क्षीरं ददाति ।

उत्तर: क्षीरं

प्रश्न 6

(च) चित्रवर्णः कः अस्ति ?

हल

शबलः चित्रवर्णः अस्ति ।

उत्तर: शबल:

प्रश्नावली 2 — पाठस्य आधारेण अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि पूर्णवाक्येन लिखन्तु ।

प्रश्न 1

(क) मार्जारीशावकानां नामानि कानि ?

हल

पूर्णवाक्येन उत्तरम् — शरीरगुणानुसारेण राधिका एतानि नामानि अचिन्तयत् ।

उत्तर: मार्जारीशावकानां नामानि सन्ति – तन्वी, मृद्वी, शबलः, भीमः च इति ।

प्रश्न 2

(ख) राधिका मार्जारीशावकान् किं पाठयति ?

हल

राधिका शावकान् अतिथि-सत्कारस्य पाठं पाठयति ।

उत्तर: राधिका मार्जारीशावकान् – 'अतिथिदेवो भव' पाठयति ।

प्रश्न 3

(ग) विशिष्टाः अतिथयः के ?

हल

मार्जारी तस्याः चत्वारः शावकाः च विशिष्टाः अतिथयः ।

उत्तर: मार्जारी चत्वारः शावकाः च विशिष्टाः अतिथयः सन्ति ।

प्रश्न 4

(घ) पितामही राधिकां किं वदति ?

हल

पितामही अतिथीनाम् आगमनस्य अनिश्चितताम् इति वदति ।

उत्तर: पितामही राधिकां वदति – "राधिके ! अतिथयः कदा आगच्छति इति न जानीमः ।"

प्रश्न 5

(ङ) मार्जारी कदा राधिकायाः पृष्ठतः आगच्छति ?

हल

यदा राधिका शावकानां समीपं गच्छति तदा मार्जारी मन्दं मन्दं पृष्ठतः आगच्छति ।

उत्तर: यदा शावकानां समीपं राधिका गच्छति मार्जारी मन्दं मन्दं पृष्ठतः आगच्छति ।

प्रश्न 6

(च) मार्जार्या: शावकाः कीदृशाः सन्ति ?

हल

तन्वी आकृत्या सुन्दरी, मृद्वी स्पर्शेन कोमला, शबलः चित्रवर्णः, भीमः किञ्चित् स्थूलः ।

उत्तर: तन्वी आकृत्या सुन्दरी, मृद्वी स्पर्शेन अतीव कोमला । शबल: चित्रवर्णः तथा च भीमः किञ्चित् स्थूलः सन्ति ।

प्रश्नावली 3 — अधोलिखितानां वाक्यानां प्रश्न-सूचक-वाक्यानि लिखन्तु । यथा – लेखनी अत्र अस्ति । → लेखनी कुत्र अस्ति ?

प्रश्न 1

(क) वृक्षः तत्र अस्ति ।

हल

स्थानवाचकम् अव्ययम् (तत्र) 'कुत्र' इति प्रश्न-अव्ययेन परिवर्तयेत् ।

उत्तर: वृक्षः कुत्र अस्ति ?

प्रश्न 2

(ख) देवालयः अन्यत्र अस्ति ।

हल

स्थानवाचकम् अव्ययम् (अन्यत्र) 'कुत्र' इति प्रश्न-अव्ययेन परिवर्तयेत् ।

उत्तर: देवालयः कुत्र अस्ति ?

प्रश्न 3

(ग) वायुः सर्वत्र अस्ति ।

हल

स्थानवाचकम् अव्ययम् (सर्वत्र) 'कुत्र' इति प्रश्न-अव्ययेन परिवर्तयेत् ।

उत्तर: वायुः कुत्र अस्ति ?

प्रश्न 4

(घ) बालकाः एकत्र तिष्ठन्ति ।

हल

स्थानवाचकम् अव्ययम् (एकत्र) 'कुत्र' इति प्रश्न-अव्ययेन परिवर्तयेत् ।

उत्तर: बालकाः कुत्र तिष्ठन्ति ?

प्रश्न 5

(ङ) माता अत्र अस्ति ।

हल

स्थानवाचकम् अव्ययम् (अत्र) 'कुत्र' इति प्रश्न-अव्ययेन परिवर्तयेत् ।

उत्तर: माता कुत्र अस्ति ?

प्रश्नावली 4 — उत्पीठिकायां किम् अस्ति ? किं नास्ति ? इति चित्रं दृष्ट्वा लिखन्तु ।

प्रश्न 1

उत्पीठिकायां किम् अस्ति, किं च नास्ति — इति चित्रं दृष्ट्वा लिखन्तु । (पुस्तकम्, घटी, लेखनी, चषकः, कूपी, स्यूतः, सङ्गणकम्, वृक्षः, फलम्, कन्दुकः)

हल

चित्रे दृश्यमानानि वस्तूनि 'अस्ति', अदृश्यमानानि 'नास्ति' इति लेखनीयम् ।

उत्तर: उत्पीठिकायां सङ्गणकम् अस्ति । उत्पीठिकायां लेखनी नास्ति । उत्पीठिकायां कन्दुकम् अस्ति । उत्पीठिकायां वृक्षः नास्ति । उत्पीठिकायां घटी नास्ति । उत्पीठिकायां फलम् नास्ति । उत्पीठिकायां चषकः नास्ति । उत्पीठिकायां कूपी अस्ति । उत्पीठिकायां स्यूतः अस्ति । उत्पीठिकायां पुस्तकम् अस्ति ।

प्रश्नावली 5 — रेखाचित्रं दृष्ट्वा उदाहरणानुसारं (अत्र / तत्र / सर्वत्र / एकत्र) वाक्यानि लिखन्तु ।

प्रश्न 1

'अत्र' इति अव्ययेन वाक्यानि लिखन्तु । यथा – मार्जारः कुत्र अस्ति ? मार्जारः अत्र अस्ति ।

हल

समीपस्थवस्तूनि 'अत्र' इत्यनेन निर्दिश्यन्ते ।

उत्तर: (1) छात्रः कुत्र अस्ति ? छात्रः अत्र अस्ति । (2) काकः कुत्र अस्ति ? काकः अत्र अस्ति । (3) दीपक: कुत्र अस्ति ? दीपकः अत्र अस्ति । (4) घटः कुत्र अस्ति ? घटः अत्र अस्ति । (5) सुधाखण्डः कुत्र अस्ति ? सुधाखण्डः अत्र अस्ति । (6) शिक्षकः कुत्र अस्ति ? शिक्षकः अत्र अस्ति । (7) बालिका कुत्र अस्ति ? बालिका अत्र अस्ति । (8) लेखनी कुत्र अस्ति ? लेखनी अत्र अस्ति । (9) माला कुत्र अस्ति ? माला अत्र अस्ति ।

प्रश्न 2

'तत्र' इति अव्ययेन वाक्यानि लिखन्तु । यथा – सेवकः कुत्र अस्ति ? सेवक: तत्र अस्ति ।

हल

दूरस्थवस्तूनि 'तत्र' इत्यनेन निर्दिश्यन्ते ।

उत्तर: (1) विद्यालयः कुत्र अस्ति ? विद्यालयः तत्र अस्ति । (2) गायक: कुत्र अस्ति ? गायकः तत्र अस्ति । (3) घटी कुत्र अस्ति ? घटी तत्र अस्ति । (4) फलम् कुत्र अस्ति ? फलम् तत्र अस्ति । (5) गृहम् कुत्र अस्ति ? गृहम् तत्र अस्ति । (6) वाटिका कुत्र अस्ति ? वाटिका तत्र अस्ति । (7) हरिणः कुत्र अस्ति ? हरिणः तत्र अस्ति । (8) अजः कुत्र अस्ति ? अजः तत्र अस्ति । (9) मूषकः कुत्र अस्ति ? मूषकः तत्र अस्ति ।

प्रश्न 3

'सर्वत्र' इति अव्ययेन वाक्यानि लिखन्तु ।

हल

व्यापकरूपेण विद्यमानानि वस्तूनि 'सर्वत्र' इत्यनेन निर्दिश्यन्ते ।

उत्तर: (1) प्रकाशः कुत्र अस्ति ? प्रकाश: सर्वत्र अस्ति । (2) परमेश्वरः कुत्र अस्ति ? परमेश्वरः सर्वत्र अस्ति । (3) ज्ञानम् कुत्र अस्ति ? ज्ञानम् सर्वत्र अस्ति । (4) आकाशः कुत्र अस्ति ? आकाशः सर्वत्र अस्ति । (5) अणवः कुत्र अस्ति ? अणवः सर्वत्र अस्ति । (6) प्रकृतिः कुत्र अस्ति ? प्रकृतिः सर्वत्र अस्ति । (7) पुष्पाणि कुत्र अस्ति ? पुष्पाणि सर्वत्र अस्ति । (8) वायुः कुत्र अस्ति ? वायुः सर्वत्र अस्ति । (9) प्रेम कुत्र अस्ति ? प्रेम सर्वत्र अस्ति ।

प्रश्न 4

'एकत्र' इति अव्ययेन वाक्यानि लिखन्तु ।

हल

एकस्थाने सम्मिलितानि वस्तूनि 'एकत्र' इत्यनेन निर्दिश्यन्ते ।

उत्तर: (1) बालकः कुत्र अस्ति ? बालकः एकत्र अस्ति । (2) मयूरः कुत्र अस्ति ? मयूरः एकत्र अस्ति । (3) मित्रम् कुत्र अस्ति ? मित्रम् एकत्र अस्ति । (4) पुत्रः कुत्र अस्ति ? पुत्रः एकत्र अस्ति । (5) महिला कुत्र अस्ति ? महिला एकत्र अस्ति । (6) सेविका कुत्र अस्ति ? सेविका एकत्र अस्ति । (7) चटका कुत्र अस्ति ? चटका एकत्र अस्ति । (8) दोला कुत्र अस्ति ? दोला एकत्र अस्ति ।

प्रश्नावली 6 — भोजनशालायां किं किम् अस्ति ? इति पञ्चभिः वाक्यैः लिखन्तु ।

प्रश्न 1

भोजनशालायां किं किम् अस्ति — इति पञ्चभिः वाक्यैः लिखन्तु । यथा – भोजनशालायां पाचकः अस्ति । (सूचकपदानि – पाचकः, पात्रम्, तण्डुलाः, शाकानि, अग्निः, जलम्)

हल

एकवचनपदे 'अस्ति', बहुवचनपदे 'सन्ति' इति प्रयोक्तव्यम् ।

उत्तर: भोजनशालायां पात्रम् अस्ति । भोजनशालायां अग्निः अस्ति । भोजनशालायां जलम् अस्ति । भोजनशालायां तण्डुलाः सन्ति । भोजनशालायां शाकानि सन्ति ।

प्रश्नावली 7 — अधोलिखितेभ्यः वाक्येभ्यः अव्ययपदानि चित्वा लिखन्तु ।

प्रश्न 1

(क) अमितः गृहात् बहिः गच्छति ।

हल

स्थानवाचकम् अव्ययपदम् अत्र 'बहिः' ।

उत्तर: बहि:

प्रश्न 2

(ख) एकः वानरः वृक्षस्य उपरि तिष्ठति ।

हल

स्थानवाचकम् अव्ययपदम् अत्र 'उपरि' ।

उत्तर: उपरि

प्रश्न 3

(ग) सः फलानि अधः क्षिपति ।

हल

स्थानवाचकम् अव्ययपदम् अत्र 'अधः' ।

उत्तर: अधः

प्रश्न 4

(घ) तत्र एकः बिडालः अस्ति ।

हल

स्थानवाचकम् अव्ययपदम् अत्र 'तत्र' ।

उत्तर: तत्र

प्रश्न 5

(ङ) बिडालः गृहस्य अन्तः प्रविशति ।

हल

स्थानवाचकम् अव्ययपदम् अत्र 'अन्तः' ।

उत्तर: अन्तः

प्रश्नावली 8 — उदाहरणानुसारं कः कुत्र अस्ति ? कुत्र नास्ति ? इति लिखन्तु ।

प्रश्न 1

यथा – सिंहः वने अस्ति, कार्यालये नास्ति । तदनुसारम् अधोलिखितपदैः 'अस्ति / नास्ति' वाक्यानि लिखन्तु — (मत्स्यः, मधुरता, उष्णता, वानरः, नौका, अज्ञानम्, चन्द्रः, अवकाशः) ।

हल

उचितस्थाने 'अस्ति', अनुचितस्थाने 'नास्ति' इति लेखनीयम् ।

उत्तर: (1) मत्स्यः समुद्रे अस्ति । मत्स्यः वृक्षे नास्ति । (2) मधुरता लड्डुके अस्ति । कषाये नास्ति । (3) उष्णता सूर्ये अस्ति । चन्द्रे नास्ति । (4) वानरः वृक्षे अस्ति । नद्याम् नास्ति । (5) नौका जले अस्ति । पर्वते नास्ति । (6) अज्ञानम् पण्डिते नास्ति । मूर्खे अस्ति । (7) चन्द्रः पूर्णिमायाम् अस्ति । अमावस्यायाम् नास्ति । (8) अवकाश: रविवासरे अस्ति । सोमवासरे नास्ति ।

प्रश्नावली परियोजना — परियोजनाकार्यम्

प्रश्न 1

पाठे मार्जारशावकानां नामानि पश्यन्तु । तेषां नामकरणे राधिकायाः किं चिन्तनम् आसीत् ? तदनुसारं स्वनामधेये किम् उद्देश्यं स्यात् इति विमर्शं कुर्वन्तु ।

हल

राधिका शरीरस्य गुणानुसारेण नामानि अचिन्तयत् — नाम गुणं द्योतयति इति भावः । छात्राः स्वनामविषये विमर्शं स्वयं कुर्वन्तु ।

उत्तर: मार्जारशावकानाम् नामकरणे राधिकायाः चिन्तनम् आसीत् यत् तन्वी शरीरस्य सौन्दर्येण सुन्दरी आसीत् । मृद्वी स्पर्शेन अतीव कोमला आसीत् । शबल: चित्रवर्णः आसीत् । भीमः स्थूलः आसीत् । राधिका तेषां नामानि शरीरस्य गुणानुसारेण अचिन्तयत् ।

प्रश्न 2

विद्यालयपरिसरे किम् अस्ति, किं नास्ति — इति लिखन्तु, कक्षायां च श्रावयन्तु ।

हल

छात्राः स्वविद्यालयानुसारम् उत्तरं स्वयं लिखन्तु ; अधोलिखितम् आदर्शरूपम् ।

उत्तर: विद्यालयपरिसरे एकं क्रीडाक्षेत्रम् अस्ति । विद्यालयस्य भवनम् भव्यम् विशालम् च अस्ति । विद्यालयं परितः वृक्षाः सन्ति । पादपेषु सुन्दराणि पुष्पाणि विकसन्ति । विद्यालयस्य भवने अनेके कक्षाप्रकोष्ठाः सन्ति । एकः पुस्तकालयः अस्ति । एकः भोजनालयः अपि अस्ति । तत्र सर्वत्र स्वच्छं क्षेत्रम् अस्ति, अस्वच्छता नास्ति ।

प्रश्नावली अतिरिक्त — पठित-अवबोधनम् (अतिरिक्तः अभ्यासः)

प्रश्न 1

गद्यांशं पठित्वा एकपदेन उत्तरत — (i) मार्जार्याः कति शावकाः ? (ii) चित्रवर्णः कः अस्ति ? (iii) अतिथयः कति सन्ति ? (iv) राधिका कथम् चलति ?

हल

गद्यांशात् एकपदेन उत्तराणि चितव्यानि ।

उत्तर: (i) चत्वारः (ii) शबलः (iii) पञ्च (iv) कूर्दमाना

प्रश्न 2

पूर्णवाक्येन उत्तरत — विशिष्टाः अतिथयः के सन्ति ?

हल

गद्यांशानुसारं पूर्णवाक्येन उत्तरम् ।

उत्तर: मार्जारी, तस्याः चत्वारः शावकाः च विशिष्टाः अतिथयः सन्ति ।

प्रश्न 3

निर्देशानुसारं उत्तरत — (i) 'विशिष्टः' इति पदस्य विलोमशब्दः (क) सामान्यः (ख) अतिविशिष्यः (ग) उच्चतरः (घ) निम्नतरः (ii) 'शावकाः' इत्यत्र का विभक्तिः ? (क) द्वितीया (ख) प्रथमा (ग) तृतीया (घ) षष्ठी (iii) 'चलति' इत्यत्र कः लकारः ? (क) लोट् (ख) लट् (ग) लृट् (घ) लङ्

हल

(i) 'विशिष्टः' इत्यस्य विलोमशब्दः — सामान्यः
(ii) 'शावकाः' — प्रथमा विभक्तिः (बहुवचनम्)
(iii) 'चलति' — वर्तमानकालः, अतः लट् लकारः

उत्तर: (i) (क) सामान्यः (ii) (ख) प्रथमा (iii) (ख) लट्

प्रश्न 4

अधोलिखिते संदर्भे रिक्तस्थानानि मञ्जूषायाः उचितपदैः पूरयत — (मञ्जूषा – अतीव, मार्जार्यै, राधिकां, सुन्दरी, भीमः, मार्जारी, चित्रवर्णः) ।

हल

सन्दर्भानुसारं मञ्जूषापदैः रिक्तस्थानानि पूरणीयानि ।

उत्तर: तन्वी आकृत्या सुन्दरी, मृद्वी स्पर्शेन अतीव कोमला । शबलः चित्रवर्णः तथा च भीमः किञ्चित् स्थूलः । मार्जारी कदा गच्छति, कदा आगच्छति एतत् सर्वम् अपि राधिका जानाति । सा मार्जार्यै क्षीरं ददाति । मार्जारी पिबति । अनन्तरं सा सधन्यवादं राधिकां पश्यति ।

प्रश्न 6

पाठक्रमानुसारम् अधोलिखितानि वाक्यानि पुनः लिखत — (क) माता, पुत्रौ पुत्र्यौ च मिलित्वा ते तत्र पञ्च सन्ति । (ख) आम्, ते एव विशिष्टाः अतिथयः । (ग) तत्र एव तस्याः मनः अस्ति । (घ) राधिका एषु दिनेषु कूर्दमाना एव चलति । (ङ) यतः गृहे नूतनाः अतिथयः सन्ति । (च) गृहस्य छद्याः उपरि ।

हल

पाठस्य क्रमानुसारं वाक्यानि पुनः संयोज्य लेखनीयानि ।

उत्तर: (1) राधिका एषु दिनेषु कूर्दमाना एव चलति । (2) यतः गृहे नूतनाः अतिथयः सन्ति । (3) माता, पुत्रौ पुत्र्यौ च मिलित्वा ते तत्र पञ्च सन्ति । (4) गृहस्य छद्याः उपरि । (5) तत्र एव तस्याः मनः अस्ति । (6) आम्, ते एव विशिष्टाः अतिथयः ।